

**Купальська обрядовість Шацького поозер'я
(на матеріалі записів останнього десятиліття)**

Робота виконана у ВНУ імені Лесі Українки

У статті на матеріалі фольклорних записів останнього десятиліття, зібраних у ряді населених пунктів Шацького району, розглядається локальна специфіка купальського свята та його пісенного супроводу в регіоні.

Ключові слова: Купала, купальські обряди, обрядові дійства, міфологічна основа, вірування, купальські пісні.

Семенюк Л. С. Купальские обряды Шацкого поозерья (на материале записей последнего десятилетия)

В статье на материале фольклористических записей последнего десятилетия, собранных в ряде населенных пунктов Шацкого района, рассматривается локальная специфика купальского праздника и его песенного сопровождения в регионе.

Ключевые слова: Купала, купальские обряды, обрядовые действия, мифологическая основа, верования, купальские песни.

Semenyuk L. S.

Key words:

Постановка наукової проблеми та її значення. У контексті календарно-обрядової творчості Шацького поозер'я важливе місце посідає купальська обрядовість з її самобутнім пісенним супроводом. Дослідження цього різновиду літнього обрядового циклу – важливий крок до пізнання всієї сукупності народно-обрядових дійств регіону.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Записи купальської календарної обрядовості жителів краю частково публікувалися в регіональних збірниках фольклору, зокрема у спеціальному випуску фольклорного збірника „Поліська дома. – Вип. 3: Літо” (Луцьк, 2008) [14], але переважно зберігаються в рукописному вигляді у різних архівах, фондах, приватних зібраннях тощо.

У плані наукового вивчення купальська обрядова творчість Шацького поозер'я досі розглядалася головню в контексті західнополіських досліджень – праці О.Білик [8; 9], В. Давидюка [10; 11], М. Давидюка [12]. Про її локальну специфіку на прикладі села Світязь писали О. Цвид-Гром та В. Давидюк [16], деякі аспекти цієї теми висвітлені в одній із наших розвідок [15]. Проте

спеціально цей різновид літньої обрядовості жителів озерного краю досі не вивчався. Тому **мета і завдання цієї статті** – проаналізувати збережений комплекс купальських обрядових вірувань, дійств, пісенних текстів, записаних у районі Шацьких озер, та виявити найбільш характерні локальні їх особливості. **Матеріал нашого дослідження** склали переважно архівні матеріали останнього десятиліття, зібрані студентами Волинського національного університету імені Лесі Українки в селах Пульмо, Світязь, Кропивники, Самійличі, Пехи Шацького району.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вчені неодноразово висловлювали думку про те, що серед поліщуків збереглися лише фрагментарні згадки про купальське свято [11, 52], а купальський фольклор відомий далеко не на всій території західнополіського регіону [8, 429]. О. Білик, з'ясовуючи питання традиційності/ нетрадиційності обряду Купала на теренах Західного Полісся, констатує той факт, що самі інформатори нерідко говорять про відсутність у них цього свята або доволі пізній його характер на їх етнічних землях [9, 169-171]. Подібного роду інформація – не рідкість і в селах Шацького району. Так, у селі Кропивники, як згадують 64-річна Сидорук Марія Марківна та 94-річна Ковальчук Марія Савівна, не палили вогонь і *«такого нічого ни було»*, а молодь *«збиралася, щоб десь поспивати»* [1, 24]. У селі Самійличі відсутність такого свята старожили пояснюють тим, що поблизу села немає водойми, хоча зауважують, що *«люди (себто жителі інших сіл – Л. С.) святкували»* [3, 26].

Та все ж стверджувати, що свято Купала в районі Шацьких озер не визнавалось і не святкувалось, теж не доводиться. Адже попри всі твердження науковців та самих інформаторів, у населених пунктах краю збереглося чимало купальських обрядових елементів, які створюють більш-менш повну картину купальського свята в регіоні.

Показовим у плані обрядових елементів святкування Купала в Шацькому поозер'ї є свідчення 62-річної мешканки села Самійличі Марії Федонюк: *«Ну, як свиткували. Йшли до озера, чи до річки, шо там є* (зауважимо, що в самих

Самійличах немає водойми; можливо, так святкували в сусідніх селах, куди сходилася молодь на Купала? – Л. С.), *розкладали великій вогонь... Дівчєта плїли вїнке і накладали на голові і грали багато ігор до того вогню. Як вже вогонь починав згасати, то скакали чїриз вогонь. А дївчєта пускали свої вїнке чїриз воду, на воду, так вони собі обїрали хлопци, бо казали, якщо котрий хлопець зловить котрого вїнка, дївчина побачить, то вони мають пожинитися» [4, 17]. Отже, респондентка фіксує такі елементи купальського свята, як розпалювання вогнища, ігри та забави біля нього, скакання через вогонь, плетєння дївчатами вїнків та пускання їх на воду з метою вгадування майбутньої пари. Як стверджує О. Білик, обидва дїйсства мали магїчний зміст – «здїйснювались задля передбачєння майбутніх подружніх пар та сімейного життя» [9, 173]. Прикметно, що ці обрядові дїї є незмінними та найбільш презентабельними для купальського свята на всїй українській території [13].*

Про розпалювання обрядового вогню як обов'язковий компонент купальського свята інформують і респонденти з села Пульмо: *«А вже ввечір збиралася вся молодь, ой не тїко молодь – всі йшли. В нас тудя під свїтязьким озером клали вогонь. Рубали такі сосни високї, такий високїй вогонь клали» [2, 21].* Про розпалювання Купала говорять і в селї Пехи [7, 23].

У Пульмі, що розташоване поблизу Свїтязя, на воду кидали не лише вїнки, а й сорочки і в такий спосіб ворожили на майбутню подружню долю. Місцевї жительки і сьогодні не без хвилювання згадують, *«яка то була хороша церемонїя... Кидали сорочку на воду, а хлопці стоять і дївляться: ну кудя ж та сорочка попливе, кожному хотїлося, щоб та сорочка до нього попливла...».* Після цього *«виходили з теї води, кругом того вогню скакали, танцювали, співали» [2, 21-22].* Ворожїння на сорочках можна вважати явищем вузько локального характеру, оскільки у фольклорній традиції інших рєгїонів України воно невідоме [13].

Пам'ятають у Пульмі і такий атрибут купальського свята, як вбїрання соснового деревця. *«Там якусь поставлять сосну, то вбїрали тую сосну застьожками, ну теперека лєнти називають, колись називали застяжками.*

Застяжками вбірали, отими вінками, кожен вінка вішав. Цілу ніч так гуляли, ой так хороше!» – згадують жительки села Пульмо Куран Наталія Дем'янівна, 1929 року народження, і Галух Марія Давидівна, 1934 року народження [2, 21]. Ці ж респонденти розповідають про скакання через вогонь як один із компонентів купальського свята: *«Ну, скачуть. Через вогонь скакали. От, а тоді вже розходились од того вогню»* [2, 22]. Після цього відбувалися гуляння та співи молоді *«до самого ранку»*. *«Хороше справляли Івана Купала!»* – підсумовують свої давні враження 70-літні жінки.

Карта-схема „Купальська жертва”, подана М. Давидюком у 5-му випуску „Фольклористичних зошитів”, дає підстави вважати, що дійство з купальською обрядовою жертвою було відоме і в Мельниках поблизу озера Пісочного. Там обрядову жертву палили [12, 72]. У цілому в межах Шацького поозер'я цей купальський атрибут маловідомий.

Отож бачимо, що в структурі купальського обряду в обстежених селах Шацького району представлені такі обрядові елементи та атрибути дійства, як розпалювання багаття, стрибання через вогонь, ворожіння на вінках і сорочці, вбирання та спалення купальського деревця.

Певне уявлення про динаміку побутування основних обрядових дійств купальського свята дає таблиця, складена О. Цвид-Гром та В. Давидюком на основі фольклорних матеріалів із села Світязь [16, 287]. Вона переконує в тому, що до середини ХХ століття купальське свято як система обрядових дій у досліджуваному регіоні було маловідоме. Традиційно в цей та наступний після нього день було прийнято ходити по ягоди, які вважалися цілющими. З часом, а саме, у 40-60-х роках минулого століття, обрядове купальське свято поповнилося згаданими вище дійствами. *„Розпалювали вогнище, перескакували через нього, влаштовували танці навколо купальського дерева, плетіння вінків”*, – згадують інформатори молодшого віку [16, 287]. Подібне можна почути і в Пульмі, що на березі Світязя: *„...колись ни святкувале, а тепер святкують. Я ни була там, але люди кажуть, що запалюють великий костьор, жінки перевдягаються в українську форму. Воне співають пісней*

українських, якісь ігре грають, потім скидають вінке з голове і кидають їх в воду» [9, 171].

Опрацьовані нами польові матеріали останніх десятиліть підтверджують раніше висловлене дослідниками спостереження про те, що «купальське свято Західного Полісся зберігає яскраво виражене міфологічне підґрунтя» [9, 174]. Свідченням цього є той факт, що мешканцям Шацького району (як і всім балтослов'янам), незалежно від їх віку, добре відома легенда про цвітіння папороті в ніч на Купала [16, 287]. *«Кажуть, – стверджує жителька села Самійличі Марія Федонюк, 1944 року народження, – шо на Івана Купала можна побачити, як цвіте папороть, і той, хто зирве ту папороть, покладе, сховає квітку за капелюха, то буде багатий»* [4, 17-18]. Інші мешканці цього ж села згадують, що колись давно на Купала ходили шукати цвіт папороті, але ні вони, ні їх ровесники вже *«ни ходили в ліс і ніякого цвіту ніхто ни бачив»* [3, 26]. Жителька села Пехи Галина Пех, 1948 р. н., розповіла про те, що один парубок, знайшовши квітку папороті, почав розуміти мову всього живого – тварин, дерев, вітру, а загубивши цвіт, втратив цю здатність [7, 21-22]. Про квітку папороті, що цвіте в ніч на Купала, згадує також 69-літня жителька села Світязь Прасюк Ольга [5, 25] та інформатори з села Пульмо Куран Наталія Дем'янівна і Галух Марія Давидівна. Останні, зокрема, пригадують, що вночі на Івана Купала *«шли шукати квітку папороті, щоб то цвіла тая папороть. Ну, вроді, ...якщо хто найде тую квітку до схід-сонця, то, значить, буде знати всю мову тварин, звірів. А другії казали, що тико ходили як би відьми, бо то вночі в ліс хто там піде ту квітку шукати, а вони шось знають. То таке говорили»* [2, 20].

Міфологічну основу мають також вірування про надзвичайну силу в цей день відьомських чар. *«На Купала казали, шо до коров треба випускати тилета, щоб відьма ни нашкодила», – говорять у Самійличах* [4, 18]. Інформаторка з села Світязь Прасюк Ольга припускає, що на Купала можна було стати великим знахарем, тому що в цей день *«зілля має силу якусь велику...»* [5, 25].

У межах Шацького району поширені вірування у цілющу силу зібраних на Купала трав та ягід. *«Ходили на Івана Купала по зіллі в ліс. ...всьяке рвали зіллі: і чебрець, і звіробій, і всьяке, бо то казали на Іванове зіллі, то значить лікарство було колись, його варили. То всігда таке ходили. І мусово було йти в ліс, ходили по Іванові чорниці в ліс. Їх сушили. То тії ягоди, шо ми в такий день беремо, то моя мати сушила отдельно в міщинку... Помочнії були. Ото як колись, так вже до врачив не ходили, то як живіт заболить, ото казали, шо тих Іванових ягод з'їсти, то значить воно буде помагати, бо то Іванові ягоди»*, – згадує мешканка села Пульмо Куран Наталія Дем'янівна, 1929 року народження [2, 20-21]. У селі Самійличі було прийнято на Купала збирати подорожник, бо в цей день він мав особливу цілющу силу [4, 18].

Загальнопоширеним серед жителів Шацького району різних вікових категорій є уявлення про те, що на Купала *„сонце грає, купається”* [16, 287].

Отже, важливим компонентом купальської обрядовості в селах Шацького району була система вірувань у цвіт папороті, «нечисту силу», збирання трав і ягід, що наділялися цілющими властивостями. У пам'яті жителів Шацького району старшої вікової групи (до 1923 р. н.) донедавна були збережені й деякі маловідомі повір'я, зокрема, про те, що на Купала дерева наділялись фантастичною здатністю говорити й ходити [16, 287].

Звісно, купальські обрядодії та вірування, як уже було сказано, не мали повсюдного характеру. Проте навіть у тих селах району, де самі обряди не зафіксовані, інформатори добре пам'ятають пісні, пов'язані зі святом Купала. Їх називали купальськими і виконували *„од Івана до Питра”* [1, 23]. І хоча сучасна дослідниця західнополіського фольклору О. Білик стверджує, що пісенний супровід купальського свята є малопоширеним на Західному Поліссі [9, 175], однак наявний фольклорний матеріал з Шацького району дає підстави для уточнення цієї тези.

Як стверджують місцеві інформатори, на Купала *«всьякі співали пісні»* [3, 26]. 69-річна жителька села Світязь Приступа Євдокія Амбросіївна на запитання, як у них святкували Івана Купала, відповіла: *«Ходели по ягоди, ...а*

вечора збирались та й співали, хто яку хтів» [6, 25]. Себто репертуар цього часу не обмежувався лише купальськими піснями, а був значно ширшим. Тому при аналізі пісенних текстів, що мають стосунок до купальських обрядодій, варто обмежитися тими, в яких згадуються Купало, Купала, Купайлиця. Серед найбільш відомих – пісні „Ой на Івана, на Купала”, „Купало, Купало, де ти зимувало” (с. Світязь) [6, 26], „Ой на тим боци вогонь горить” (с. Кропивники) [1, 25] та інші. На думку В. Давидюка, у таких піснях знайшли своє відображення обрядові елементи святкування, звичаєві норми купальського обряду, а також міфологічні уявлення про Купала [11, 54 - 56]. Простежимо, якою мірою купальські дійства, зафіксовані на теренах Шацького поозер'я, знайшли відображення у пісенному супроводі свята.

Найперше, у купальських піснях підкреслюється обов'язковість присутності на святі всіх членів громади. У тексті з села Кропивники співається:

*Ой хто не прийде на Купала,
То з того вийде дух і пара.
Ой хто не прийде на Купала,
Щоб йому ноги поламало [1, 25].*

Міфологічні уявлення про Купала, зокрема про місця його зимування та літування, представлені в купальській пісні з села Самійличі:

*Купало, Купало,
Де ти зимувало?
Зимувало в лісі,
Ночувало в стрісі / 2 р.
Зимувало в пір'ячку,
Літувало в зіллячку / 2 р. [3, 26].*

У купальській пісні з села Кропивники зафіксоване виготовлення Купала з будяка (до речі, про будякове «купало» пише у своїй монографії Ю. Климець [13, 70-71]) та дівочі веселощі біля нього:

Наше Купайло будякове,

*Погнали дівки бички в поле.
Ходимо, хлопці, дивитися,
Як будуть дівки казитися [1, 25].*

Обрядові реалії купальського свята відбилися ще в одній пісні з села Кропивники:

*Чириз наше сило та й литіло помило.
Стовпом дим, стовпом дим.
Сіло спочивати на Кирила хаті.
Стовпом дим, стовпом дим.
Кирилова голова зайнялася була.
Та й горить, та й горить!
А Олена з radoщами
Носить воду пригорщами
Та й гасить, та й гасить [1, 25-26].*

Тут, швидше за все, йдеться про розпалювання купальського вогнища, яке висотою могло сягати сільської хати (4-6 м.).

Інша купальська пісня з села Кропивники доносить такі обрядові елементи купальського дійства, як збирання квітів, плетіння з них вінків і пускання їх на воду:

*Ой на Івана та й на Купала
Там дівчинонька квіти збирала.
Квіти збирала, в пучечки клала,
До річечки йшла, на воду пускала.
Ой світи, сонце, світи та й не грій,
Щоб мий виночок та й не згорів,
Щоб мий виночок живий зостався,
Щоб ми лейкому в руки достався.
Ой на Івана та й на Купала
Там дівчинонька квіти збирала.
Квіти збирала, до річечки йшла.*

Ой на Івана та й на Купала [1, 24].

Ще в одній купальській пісні з села Кропивники йдеться про те, що хлопцям чомусь болить живіт, та дається порада їм вирубати Купало і закопати його над річкою:

*Ой на тим боци вогонь горить,
Чогось в наших хлопців живит болить.
Нехай болить, нехай знають,
Нехай на тим боци Купало вирубають
І над ричкою закопають.*

Ой на Івана та й на Купала [1, 25].

Не можна не погодитися із твердженням В. Давидюка про те, що «шлюбна конотація присутня у всіх варіантах означення Купала», що наявні в цих та подібних до них текстах [11, 56]. Шлюбної теми стосується і текст пісні „*Ой на Івана, на Купала*” з села Самійличі:

*Ой на Івана, на Купала
Там ластівонька купалася,
А на березі сушелася,
А на Миколу девилася.
Ше й рушничків не напрала,
А вже Миколу вподобала [3, 26].*

До шлюбної тематики примикають і „пісні дражливого змісту”, якими хлопці дражнили дівчат і навпаки. «Їхня функція, – за В. Давидюком, – спровокувати хлопців на зближення, коли не вистачить слів, бо словесний поєдинок, як правило, виграють дівчата» [11, 56]. Тексти таких пісень перегукуються з весільними піснями-дотинками.

Хоча на Західному Поліссі не було загальноприйнятим топити прикрашене деревце чи гілку, які називають «Купалою» чи «Купайлом», проте купальські пісні з темою топлення дівчини Маринки трапляються й тут. Один із таких оригінальних варіантів записано у Пульмі на березі озера Світязь:

Пішли дивки по ягудки,

*Молодици по суніци,
Купала на Йвана.
Купала на Йвана / 2 р.
Усі дівки назбирали,
А Маринка не набрала,
Купала на Йвана.
Купала на Йвана / 2 р.
Та їй прийшлося річку брести,
Річку брести, Дунай плисти,
Купала на Йвана.
Купала на Йвана / 2 р.
Усі дівки перебрели,
А Маринка утопилась,
Купала на Йвана [14, 97].*

Про те ж таки потоплення купальського деревця йдеться, очевидно, і в пісні з села Кропивники:

*Купався Іван та в воду упав.
Купала на Йвана.
Було ж тобі, Іванчику, не купатися,
Зі старими бабами розпрощатися,
З молодими дівками цилуватися [1, 25-26].*

На нашу думку, в цій пісні можна вбачати нашарування уявлень християнського характеру (про Івана Хреститетля) на стару язичницьку основу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, фольклорні матеріали з населених пунктів Шацького району підтверджують раніше висловлене спостереження В. Давидюка про те, що „Купала відзначали обрядовими діями не на всьому Західному Поліссі, а тільки де-не-де вздовж верхів'я прип'яті в Ратнівському, Шацькому, Любешівському районах” [11, 100]. Таку вибірковість дослідник пояснює міграційними процесами, впливом

традицій кочових племен, зокрема скіфів [11, 101-102]. І хоча про повноту купальського обряду в Шацькому районі говорити не доводиться, проте чимало його звичаєво-обрядових норм мали місце і в фольклорній традиції цього краю. Зокрема, в структурі купальського обряду в окремих селах Шацького поозер'я представлені такі обрядові елементи та атрибути дійства, як розпалювання багаття, стрибання через вогонь, ворожіння на вінках і сорочці, збирання та спалення купальського деревця.

Важливою складовою купальської обрядовості в селах регіону є система вірувань у цвіт папороті, «нечисту силу», збирання трав і ягід, що наділялися цілющими властивостями.

Обрядові пісні, в змісті яких є згадки про Купала, Купайлицю тощо, поширені навіть у тих селах району, де сам обряд майже невідомий (як, скажімо, у Кропивниках, звідки походить більшість проаналізованих текстів). У пісенному супроводі купальського дійства з теренів Шацького поозер'я переважають мотиви, які розкривають обрядові моменти святкування, звичаєві норми обряду та міфологічні уявлення про Купала.

Література

1. Архів Інституту філології та журналістики Волинського національного університету імені Лесі Українки (далі – Архів ВНУ) (Зап. 2001 р. у с. Кропивники Шацького району від Марії Сидорук, 1937 р. н. та Марії Ковальчук, 1907 р. н.).
2. Архів ВНУ (Зап. 2003 р. у с. Пульмо Шацького району від Наталії Куран, 1929 р. н. та Марії Галух М, 1934 р. н.).
3. Архів ВНУ (Зап. 2005 р. у с. Самійличі Шацького району від Оксани Положевець, 1944 р. н., Марії Ярчук, 1927 р. н. та Віктора Ярчука, 1925 р. н.).
4. Архів ВНУ (Зап. 2006 р. у с. Самійличі Шацького району від Марії Федонюк, 1944 р. н.).
5. Архів ВНУ (Зап. 2006 р. у с. Світязь Шацького району від Ольги Прасюк, 1936 р. н.).

6. Архів ВНУ (Зап. 2006 р. у с. Світязь Шацького району від Приступи Євдокії Амбросіївни, 1936 р. н.).
7. Архів ВНУ (Зап. 2009 р. у с. Пехи Шацького району від Пех Галини Федорівни, 1948 р. н.).
8. Білик О. Динаміка побутування літнього календарно-обрядового фольклору Західного Полісся: синхронічний аспект / Білик О. А. // Нове життя старих традицій: Традиційна українська культура в сучасному мистецтві і побуті / Матеріали міжнародної наукової конференції в рамках V Міжнародного фестивалю українського фольклору «Берегиня» / [За ред. проф. В. Давидюка]. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2007. – С. 426 – 438.
9. Білик О. Календарно-обрядовий фольклор Західного Полісся. Монографія / Білик О. А. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2008. – 334 с.
10. Давидюк В. Купало на Поліссі / Давидюк В. Ф. // Поліська дома Фольклорно-діалектологічний збірник. – Вип. I. / [Упорядкування Віктора Давидюка і Григорія Аркушина]. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ Волинського управління по пресі, 1991. – С. 38 – 45.
11. Давидюк В. «Купала, Купала, де ти літовала?» / Давидюк В. Ф. // Поліська дома. – Вип. III: Літо / [Зібрав, упорядкував і прокоментував Віктор Давидюк]. – Луцьк, ПВД «Твердиня», 2008. – С. 45 – 140.
12. Давидюк М. Календарна обрядовість Західного Полісся: картографічно-джерелознавчий аспект (купальська жертва) / Давидюк М. // Фольклористичні зошити. Збірник наукових праць. – Вип. 5. – Луцьк: Полісько-Волинський народознавчий центр, 2002. – С. 59 – 72.
13. Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні / Климець Ю. – К.: Наукова думка, 1990. – 142 с.
14. Поліська дома. – Вип. III: Літо / [Зібрав, упорядкував і прокоментував Віктор Давидюк]. – Луцьк, ПВД «Твердиня», 2008. – 404 с.
15. Семенюк Л. С. Пісенний календарно-обрядовий фольклор Шацького району Семенюк Л. С. // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. За матеріалами I Міжнародної науково-практичної

конференції «Шацький національний природний парк: регіональні аспекти, шляхи та напрями розвитку». – 2007. – № 11 (Ч. 1). – С. 278 – 283.

16. Цвид-Гром О. Традиційний фольклор сучасного села в умовах маятникової урбанізації / Цвид-Гром О., Давидюк В. Ф. // Фольклористичні зошити. Збірник наукових праць. – Вип. 7. – Луцьк: Полісько-Волинський народознавчий центр, 2004. – С. 277 – 297.